

מרכז לחקר מוגבלויות

דוח מחקר

מרכזים למשפחות של ילדים ובני נוער עם מוגבלות

מחקר הערכה

דוח מסכם

יואב לפי ✦ דורי ריבקין

המחקר בוצע בהזמנת ג'וינט ישראל-אשלים ומומן בסיועו
ובסיוע קרן מנדל ברמן למחקר על ילדים עם מוגבלויות

דוח זה מוקדש לזכרו של מנדל "ביל" ברמן

מרכזים למשפחות של ילדים ובני נוער עם מוגבלות

מחקר הערכה

דוח מסכם

דורי ריבקיין

יואב לפ

המחקר בוצע בהזמנת ג'וינט ישראל-אשלים ומומן בסיועו
ובסיוע קרן מנדל ברמן למחקר על ילדים עם מוגבלויות

דוח זה מוקדש לזכרו של מנדל "ביל" ברמן

עריכת לשון: רויטל מתוק
הפקה והבאה לדפוס: לסלי קליינמן

מכון מאיירס-ג'וינט-ברוקדייל

ת"ד 3886

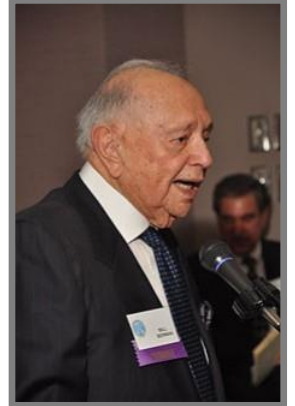
ירושלים 9103702

טלפון : 02-6557400

פקס : 02-5612391

כתובת האינטרנט : <http://brookdaleheb.jdc.org.il>

לזכרו של ביל ברמן

ידידנו היקר מנדל "ביל" ברמן, תומך נאמן במכון ברוקדייל, הלך לעולמו בדצמבר 2016, בגיל 99.

ביל היה אחד המנהיגים הבולטים של הקהילה היהודית בארה"ב. הוא היה חבר של כבוד בוועד המנהל של הג'וינט העולמי ואף כיהן בעבר כנשיא מועצת הפדרציות היהודיות וכנשיא ויו"ר של הפדרציה היהודית של דטרויט.

אחת התרומות היחודיות של ביל הייתה תמיכה במחקרים בנושא חינוך יהודי וחיי קהילה בארה"ב. הוא היה אחד המייסדים של שירות החינוך היהודי בצפון אמריקה וכיהן כיו"ר מחקרי האוכלוסייה היהודית בצפון אמריקה בשנים 1990 ו-2002. הוא הקים את מסד הנתונים היהודיים על שם ברמן, הממוקם כיום בפדרציות היהודיות של צפון אמריקה, ואת הארכיב למדיניות יהודית על שם ברמן, הממוקם כיום באוניברסיטת סטנפורד, לקידום המחקר על הקהילה היהודית בצפון אמריקה.

ביל היה תומך נלהב במאירס-ג'וינט ברוקדייל והאמין בכוחו של המחקר לסייע לשפר את העולם ובמיוחד בעבור ילדים עם מוגבלויות. בשנת 1999 ביל הקים את קרן מנדל ברמן למחקר על ילדים עם מוגבלויות במטרה לתמוך במחקרים חיוניים בנושא זה. בזכות קרן ברמן, יצר מאירס-ג'וינט-ברוקדייל מסה קריטית של מחקרים שהביאו לשינוי של ממש בהזדמנויות לחינוך, בריאות ורווחה בקרב ילדים עם מוגבלות ומשפחותיהם.

בעזרת התמיכה של קרן ברמן, המכון תרם תרומה משמעותית לקידום התחיקה ולפיתוח ויישום של שירותים המסייעים לילדים עם מוגבלויות. אלה כוללים את חוק שילוב ילדים בעלי צרכים מיוחדים בחינוך הרגיל, פיתוח רשת ארצית של מסגרות לגיל הרך ומודלים חדשים להתמודדות עם המעבר לבגרות.

"לא זו בלבד שביל תמך בעבודת המכון, הוא גם היה חבר של אמת" אמר מנהל המכון פרופ' ג'ק חביב. "האמונה שלו בכוחו של המחקר הביאה לשינוי של ממש בעבור ילדים עם מוגבלות ומשפחותיהם בישראל. הקרן שלו תאפשר למכון להמשיך בעבודה זו בעתיד".

פרסומים נוספים של מכון מאירס-ג'וינט-ברוקדייל בנושא

לף, י'. 2016. מעונות יום שיקומיים: סקר בקרב הורים לפעוטות. דמ-708-16.

לף, י'; ריבקין, ד'; מילשטיין, א'. 2012. ילדי עולים בגיל הרך עם צרכים מיוחדים: חסמים לצריכת שירותים ופתרונות מוצעים. דמ-623-12.

שגיב, נ'; מילשטיין, א'; בן, א'. 2011. מיפוי מרכזים למשפחות לילדים עם צרכים מיוחדים. דמ-581-11.

ניתן לעיין בפרסומים אלה באתר המכון: <http://brookdaleheb.jdc.org.il>

רקע

לידת ילד עם מוגבלות, או ההכרה במוגבלות, כאשר זו מתגלה בשלב מאוחר יותר, מביאה בעקבותיה לא פעם הפרה משמעותית של האיזון במערכת המשפחתית. במקרים רבים חווה המשפחה משברים מרגע שמתעורר החשד לליקוי אצל הילד ובמהלך שלבי ההתייעצות והאבחון, כמו גם בשלבי חיים נוספים. כתוצאה מכך מתמודדות רבות ממשפחות אלה עם קשיים רבים, ביניהם חוסר-ודאות, מחסור במידע, קשיים כלכליים, מצוקה רגשית, עומס, דחק, שחיקה, סטיגמה ורגשות אשם. קשיים אלה משפיעים על כל המשפחה, ובכלל זה על ההורים, על ילדים נוספים במשפחה, ולעתים גם על בני משפחה אחרים, ומקשים על הטיפול בילד עם המוגבלו עצמו. כדי לסייע למשפחות אלה יזם ג'וינט ישראל-אשלים, בשיתוף עם משרד העבודה, הרווחה והשירותים החברתיים (להלן, משרד העבודה והרווחה), את תכנית המרכזים למשפחות שלהן ילדים ובני נוער עם מוגבלויות.

מטרת המרכזים לסייע למשפחות המתמודדות עם טיפול בילד עם מוגבלות, כדי להפחית את הסיכון הטמון במצבי התסכול, החרדה והכאב שחווים הורים ובני משפחה נוספים. זאת על בסיס ההנחה שצידוד המשפחה במידע ובכלים המתאימים לגידול הילד עם המוגבלות הוא אחד המפתחות לאיכות החיים של הילד, למניעת הזנחה ופגיעה ולפיתוח יכולותיו לחיים עצמאיים ומלאים ככל האפשר, וכן לאיכות חיי המשפחה כמערכת.

יעדי התכנית היו:

- ◆ שיפור איכות החיים של המשפחות
- ◆ סיוע להורים במימוש תפקידם המרכזי כהורים
- ◆ טיפוח מנהיגות הורים
- ◆ חיזוק ושיפור הקשר בין הורים ואנשי המקצוע והובלת שינוי עמדות בקרב אנשי מקצוע לגבי תפיסת מקומה של המשפחה בתהליך הגידול, השיקום והטיפול בילדים עם מוגבלות
- ◆ מיצוי זכויות ושירותים בקהילה.

יעדים אלה נקבעו על בסיס ההבנה שלמשפחות יש צרכים נוספים, בנוסף לסיוע הפרטני הניתן במחלקות לשירותים חברתיים ברשויות המקומיות, ומתוך תפיסה רב-נכותית, המאגדת יחד משפחות שלהן ילדים עם מוגבלויות מסוגים שונים. זאת, בשונה מכמה מרכזים שפעלו עד אז במקומות שונים בארץ ויועדו ברובם לסייע למשפחות שלילדיהן מוגבלות מסוג מסוים.

המרכז הראשון הוקם בעכו ב-2008 והופעל על ידי בית איזי שפירא בארבע שנותיו הראשונות. המרכז העניק שירותים למשפחות שלהן ילדים עם מגוון רחב של מוגבלויות. השירותים כללו: מתן מידע וייעוץ, פעילות הפגה ופנאי, עידוד תמיכה הדדית בין המשפחות והעצמה אישית של ההורים. נוסף לכך, המרכז עודד הקמת מנהיגות הורים שתקדם את המענים הנדרשים למשפחות ולילדיהן. המרכז פועל במתנ"ס ומשרת את תושבי עכו והסביבה, יהודים וערבים. בשנה הרביעית להפעלתו, לווה המרכז במחקר הערכה שבוצע בידי המרכז לחקר מוגבלויות במכון ברוקדייל, בהזמנתו של ג'וינט ישראל-אשלים. דוח הביניים, שסיכם את ממצאי

המחקר, סייע בפיתוח המודל, לקראת הקמתם של מרכזים נוספים, החל בשנת 2013. שלב שני של מחקר ההערכה בוצע בשנים 2015-2016, ונבחנה בו תכנית המרכזים למשפחה בארבעה מרכזים נוספים, בערים אשדוד, מודיעין עילית, קריית גת ורמת גן. נכון לסוף 2016, פועלים 12 מרכזים למשפחה, והם נמצאים בתהליך הטמעה כשירות שניתן על ידי המחלקות לשירותים חברתיים ברשויות המקומיות.

המרכזים מספקים כיום שירותי תמיכה למשפחות על בסיס תפיסה קהילתית, כשירות משלים לעבודת העובדים הסוציאליים במחלקות לשירותים חברתיים ברשויות המקומיות.

הדוח שלהלן מציג בקצרה את ממצאי המחקר על המרכז הראשון בעכו ומתאר ביתר פירוט את ממצאי המחקר בארבעת המרכזים המשקפים את תמונת המצב של תכנית המרכזים היום.

מחקר ההערכה

מטרות המחקר

המחקר נועד לסייע בפיתוח המרכזים הקיימים ובשיפור השירות הניתן בהם למשפחות, וליצור בסיס ידע מקצועי לפיתוח ולהקמת מרכזים נוספים בעתיד. הנושאים המרכזיים שהמחקר בחן הם:

- א. אופן ההקמה של מרכז למשפחה והתנאים להקמה יעילה של מרכז כזה.
- ב. אופן היישום של עקרונות ההפעלה של המרכזים ושל תכניות העבודה בהם.
- ג. שביעות הרצון של לקוחות המרכזים מן השירותים הניתנים בהם, ומן המרכז בכללו.
- ד. השפעת המרכזים על המסוגלות ההורית, על הפגת העומס ועל הקשרים החברתיים של ההורים.
- ה. השפעת המרכזים על השירותים לילדים עם מוגבלויות, על השירותים למשפחות ועל הקהילה.
- ו. יחסי הגומלין שבין המרכז לשירותי רווחה אחרים ביישוב.

אוכלוסיית המחקר

- א. המשפחות שהשתתפו בפעילות המרכזים
- ב. הצוות הקבוע של המרכזים: מנהלים ועובדים נוספים
- ג. הממונים על מנהלי המרכזים או המנחים שלהם בגופים המפעילים (עמותות ומחלקות לשירותים חברתיים)
- ד. חברים בצוותי ההקמה וההפעלה של המרכזים
- ה. מנחי קבוצות שפעלו במרכז (בשלב הראשון בעכו)
- ו. חברים בוועדת ההיגוי הארצית של התכנית
- ז. גורמי חינוך, רווחה ובריאות שהיו בקשרי עבודה עם המרכזים

שיטת המחקר

השלב הראשון של ההערכה התבצע במרכז בעכו בשנת 2012. השלב השני, שהתייחס לארבעה מרכזים אחרים, התבצע בשנים 2015-2016. המחקר נערך בשילוב של שיטות מחקר כמותית ואיכותנית גם יחד. כלי המחקר כללו:

- ◆ **שאלון טלפוני להורים:** השאלון כלל התייחסות למידע על המשפחה, על השימוש בשירותי המרכז למשפחה, על שביעות הרצון מן השירותים ועל התרומה הנתפסת שלהם. בשלב הראשון בעכו רואיינו אימהות ואבות, בסך הכול 204 הורים מ-141 משפחות. בשלב השני רואיין הורה אחד מכל משפחה שנדגמה מארבעת המרכזים: 62-66 הורים מכל מרכז, ובסך הכול 256 הורים.
- ◆ **ראיונות עומק פתוחים:** נערכו 49 ראיונות עומק עם אנשי מקצוע: 20 בשלב הראשון ו-29 בשלב השני. כן רואיינו בשלב הראשון 8 אימהות שהשתתפו בקבוצות במרכז בעכו.
- ◆ **ניתוח טופסי מעקב אחר פניות פרטניות של הורים למרכז:** נותחו 62 טפסים המתארים פניות פרטניות של הורים למרכז בעכו במהלך 13 חודשים, בשנים 2011-2012.

ממצאים מרכזיים מן השלב הראשון של המחקר בעכו (2012-2013)

התנאים והתהליכים להקמה ולהפעלה מוצלחות של מרכז למשפחה

- ◆ בחירה ביישוב שקיימים בו תשתית טובה של עבודה קהילתית ושיתוף פעולה בין שירותים.
- ◆ רישות קהילתי: שלב מקדים של היכרות מעמיקה עם גורמים שונים בעיר – גורמים ממשלתיים, גורמים עירוניים, ובראשם ראש העיר, עמותות וכיו"ב.
- ◆ קיום מפגש ראשוני עם הגורמים השונים, הצגת התפיסה שבבסיס המרכז והקמת "צוות הקמה" בין-ארגוני.
- ◆ דגש על השותפות בין הגורמים השונים, גם על חשבון ההבלטה של השותפים השונים.
- ◆ איתור מנהל/ת מתאים/ה ומתן הכשרה, הדרכה וליווי צמודים.
- ◆ שיווק: הכנת עלון שיווקי והפצתו במסגרות חינוך, רווחה ובריאות, בליווי פעילות מתאימה להורים (כגון הרצאה בנושא מתאים).
- ◆ עידוד פניות פרטניות לייעוץ (כפי שיפורט להלן), נושא זה הוסר מאוחר יותר מרשימת השירותים של המרכזים).
- ◆ גיוס גרעין ראשוני של הורים פעילים מקרב הפונים והמשתתפים בפעילויות השונות.

מגוון הפעילויות במרכז והיקפן

בארבע שנותיו הראשונות היה המרכז בקשר עם 211 משפחות אשר צרכו את שירותיו בהיקפים שונים. הפעילויות כללו ייעוץ פרטני, חמישה ימי כיף לכל המשפחה, שמונה הרצאות להורים, שלוש קבוצות לאימהות פעילות (שתי קבוצות העצמה, בעברית ובערבית במקביל, וכן קורס מנהיגות משותף), שני כנסים, חוג תיפוף לילדים עם מוגבלויות ולבני משפחה נוספים, עשרים מפגשים חברתיים של אימהות וילדים (ביזמת האימהות הפעילות) ושתי קבוצות נושאות להורים. בארבע שנותיו הראשונות, המרכז סיפק גם שירות של ייעוץ פרטני להורים. כן ניתן דרך המרכז סיוע למשפחות נזקקות למימון טיפולים ואבחונים ולרכישת ציוד לילדים מתרומת קרן נורד.

פעילות אזורית

החל משנת פעילותו השלישית, אמור היה המרכז בעכו לעבוד במתכונת אזורית ולשרת גם יישובים נוספים בגליל המערבי. על אף שכחמישית מן המשפחות הגיעו מיישובים אחרים, המרכז לא הצליח לבסס פעילות של ממש מחוץ לעכו, מעבר לניצנים ראשוניים בעיר נהריה. זאת בעיקר בשל עומס העבודה הרב והמחסור בכוח אדם.

ממצאים עיקריים מן הראיונות עם ההורים

מאפייני המשפחות והילדים:

- ◆ 58% מ-141 המשפחות הן יהודיות, ו-42% ערביות.
- ◆ 26% מן המשפחות הן חד-הוריות.
- ◆ ב-32% מן המשפחות היהודיות, הורה אחד לפחות עלה לארץ מאז שנת 1990.
- ◆ רמת ההשכלה של ההורים נמוכה יחסית, ובמיוחד במשפחות הערביות: 50% מן האימהות הערביות ו-61% מן האבות הערבים לא סיימו 12 שנות לימוד, לעומת 11% ו-18% בהתאמה אצל היהודים.
- ◆ רק 24% מן האימהות הערביות מועסקות, לעומת 58% מן האימהות היהודיות.
- ◆ למשפחות 3.4 ילדים בממוצע, 95% מהם בני שנתיים עד 21.
- ◆ לילדים סוגים רבים ומגוונים של מוגבלויות, ובחלק מן המשפחות יש שניים או שלושה ילדים עם מוגבלות.
- ◆ בין הצרכים של המשפחות צוינו קושי כלכלי וצורך במידע בדבר זכויות ושירותים, הזדמנויות לביולוגי וכיף של כל המשפחה יחד, הזדמנות לדבר על קשיים ולקבל מענה מקצועי, וכן מחסור בזמן פנוי להורים.

הקשר עם המרכז, השתתפות בפעילויות ושביעות רצון:

- ◆ רוב לקוחות המרכז הן אימהות ורק 16% מן האבות הגיעו אי-פעם למרכז. מבחינה זו, המרכז לא הצליח לבסס עצמו כמרכז למשפחה כולה.
- ◆ דפוסי הקשר של המשפחות עם המרכז היו מגוונים, מבחינת סוגי הפעילויות ומספר הפעילויות שהשתתפו בהן, הרכב בני המשפחה שנחשפו לפעילות, וכן – מעורבות בהנהגת המרכז למול השתתפות פעילה פחות.
- ◆ ייעוץ פרטני: כ-90% מן המשפחות הגיעו לייעוץ פרטני. 97% מן האימהות ו-84% מן האבות שהגיעו לפגישות כאלה היו מרוצים, ורובם הגדול חוו אותן כמועילות.
- ◆ המרכז כ"כתובת": 80% מן ההורים מרגישים שיוכלו לפנות אליו בכל שאלה או צורך שיתעוררו בנוגע למשפחה ולילדים. קבוצות הורים מתמשכות: 24% מן האימהות, וכן אבות אחדים, השתתפו בקבוצה. 93% מן המשתתפים ציינו כי הנושאים שנדונו היו חשובים בעיניהם, ו-83% ציינו כי הקבוצה תרמה ליכולתם להתמודד טוב יותר עם קשיים במשפחה או עם צרכי ילדיהם.
- ◆ ימי כיף: 27% מן המשפחות השתתפו ביום כיף. 92% מהם ציינו כי משפחתם נהנתה בהם.

- ◆ במרכז התגבשה קבוצה משותפת של אימהות פעילות יהודיות וערביות, שרובן השתתפו בקבוצת העצמה ו/או בקורס המנהיגות. קבוצת האימהות המנהיגות הייתה מעורבת בהתוויית דרכו של המרכז, בארגון פעילויות ובייצוג המרכז מול מקבלי החלטות.

מענה רב-נכתי ורב-תרבותי:

- ◆ כמחצית מן ההורים השיבו כי הם רואים בעיקר יתרונות במתכונתו הרב-נכותית של המרכז, כרבע מהם ראו בכך יתרונות וחסרונות במידה דומה, ורק רבע ראו בכך בעיקר חסרונות. אימהות שנחשפו להיקף רחב יחסית של פעילות במרכז היו חיוביות יותר באשר למתכונת הרב-נכותית.
- ◆ רוב ההורים (63%) ראו באור חיובי את היות המרכז משותף ליהודים ולערבים, ורק 12% ראו בכך בעיקר חסרונות. האימהות הערביות נטו יותר לראות את המתכונת המשותפת כחיובית (79%, לעומת 55% בקרב היהודיות). אימהות משני הלאומים, שהשתתפו בקורס המנהיגות המשותף, ציינו לטובה את הקשרים ההדוקים שנוצרו ביניהן ואת תחושת השותפות.
- ◆ על אף ששיעור העולים בקרב לקוחות המרכז דומה לשיעורו בעיר, אנשי מקצוע ציינו כי המרכז התקשה לתת מענה לאוכלוסייה זו, בעיקר בשל היעדר שפה משותפת וחוסר היכרות של התרבויות.

השפעת המרכז על ההורים – תחושת בדידות ותחושת מסוגלות הורית:

- ◆ כמחצית מן ההורים חשו שהמרכז הפחית את תחושת הבדידות שלהם בהתמודדותם עם קשיי ילדיהם וציינו כי חשוב להם הקשר עם הורים אחרים במרכז. עם זאת, רק מעטים נפגשו עם הורים שהכירו במרכז, גם מחוצה לו.
- ◆ 97% מן האימהות ו-79% מן האבות ציינו כי מאז שהגיעו למרכז חל אצלם שיפור במסוגלותם כהורים לילדים עם מוגבלויות. 45% מהאימהות ו-36% מהאבות, שציינו שיפור במסוגלות, ראו קשר בין שיפור זה לפעילות במרכז. שיעור זה היה גבוה יותר בקרב אימהות שהיו מעורבות יותר בפעילות במרכז.

סוגיות מרכזיות שעלו בעקבות השלב הראשון של המחקר

- ממצאי הביניים הצביעו על הקמה מוצלחת של המרכז הניסיוני הראשון, על הצלחתו ליצור קשר עם משפחות רבות ועל הצלחתו להתבסס בעיר ולמשוך משפחות רבות לפעילויות. כמו כן, התגבשה קבוצת מנהיגות הורים שהייתה שותפה פעילה בהתוויית דרכו של המרכז. הממצאים העלו גם מספר סוגיות חשובות, וביניהן:
- ◆ מגבלות הפעילות האזורית: הומלץ לשקול שנית את המתכונת האזורית, מתוך הבנה שליישומה נדרשים בניית תשתיות ומשאבים נוספים.
- ◆ מעורבות אבות: הומלץ להתאים לאבות את סוגי הפעילויות ואת שעות הפעילות, ולדאוג לכך שיהיו גם גברים בצוות המרכז.
- ◆ מענה למשפחות עולים: הומלץ לתת את הדעת לסוגיית ההתאמה לתרבות וללשון.

- ◆ התאמת שירותים לצורכי ההורים: הומלץ לבחון אפשרות לשלב במרכזים שירותים שיסייעו למשפחות בשיפור ההתנהלות הכלכלית ו/או שירותים שיסייעו להורים (ובמיוחד לאימהות הערביות) לשלב בהצלחה עבודה עם הטיפול בילדיהן.
- ◆ הרחבת הפעילות לאחים ואחיות ולבני משפחה נוספים.
- ◆ מחסור בתקציבים לפעילות ובכוח אדם במרכז.
- ◆ צורך בניסוח הגבולות בין פעילות המרכז והמחלקה לשירותים חברתיים ברשות המקומית.

השלב השני – מחקר בארבעה יישובים (2015-2016)

הרחבת התכנית והשינויים בה

בעקבות הניסיון במרכז בעכו, ובכלל זה ממצאי הביניים של מחקר ההערכה, הוחלט בוועדת ההיגוי הארצית כי לקראת הקמתם של מרכזים נוספים – החל בשנת 2013 – יוכנסו מספר שינויים בתכנית. השינוי המרכזי היה ההחלטה לפתח את המרכזים למשפחה כשירות משלים לעבודת העובדים הסוציאליים במחלקות לשירותים חברתיים, שאמונים על מתן טיפול פסיכו-סוציאלי לילד ומשפחתו ולפיכך, להפסיק לתת בהם שירות של ייעוץ פרטני.

הוועדה הגדירה שבעה תחומי פעילות שאמורים לקבל מענה בכל אחד מן המרכזים:

1. פיתוח מנהיגות הורים
2. קבוצות תמיכה
3. הנגשת מידע ומיצוי זכויות
4. פעילות הפגה ופנאי
5. הסברה ושינוי עמדות בקהילה
6. השתלבות המרכז במערך החירום העירוני
7. גיוס והפעלת מתנדבים

תחילה הוקמו שלושה מרכזים שהוגדרו אזוריים, בבאר שבע, אשדוד ורמת גן, ונערך מכרז שבאמצעותו נבחרו עמותות מפעילות. מאוחר יותר הוקמו מרכזים נוספים, במתכונת יישובית, בהובלה של המחלקות לשירותים חברתיים ברשויות המקומיות. בעת כתיבת דוח זה (שלהי 2016) עוברים המרכזים השונים, בהדרגה, תהליך של הטמעה והופכים להיות שירות משלים בעבור המשפחות שלהן ילדים עם מוגבלות, שניתן על ידי המחלקות לשירותים חברתיים ברשויות המקומיות. הפעלה זו כוללת מימון משותף של המרכזים בידי משרד העבודה והרווחה ובידי הרשויות המקומיות ויישום המדיניות המקצועית של המשרד על ידי הרשויות, בדומה ליתר השירותים שמספק המשרד.

גיוון בדפוסי הפעילות ובדגשים במרכזים השונים

בשלב השני של המחקר נכללו המרכזים באשדוד, מודיעין עילית, קריית גת ורמת גן.

- ◆ נמצא כי כל אחד מן המרכזים יצק תכנים משלו לתחומי הפעילות השונים שנקבעו. כל המרכזים פעלו לפיתוח מנהיגות הורים וקבוצות תמיכה (להורים), ולעתים גם לאחים ולאחיות ואף לסבים וסבתות),

לקיום פעילות הפגה ופנאי, וכן בהסברה ושינוי עמדות בקהילה העירונית. רק מרכז אחד השקיע עד כה מאמצים בגיוס מתנדבים ובהפעלתם. חלק מן המרכזים השקיעו פחות בתחום הנגשת המידע, בשל היצע מספק בתחום זה בעיר, ובתחום ההיערכות לשעת חירום נעשה עד כה מעט מאד בכל המרכזים, בחלקם בשל היערכות עירונית אחרת בתחום זה. יוצא הדופן בעניין זה היה המרכז בקריית גת, שקם במקביל למבצע 'צוק איתן', והמרכז נחלץ לסייע למשפחות.

- ◆ בחלק מן המרכזים (במודיעין עילית, ובמידה פחותה, גם בקריית גת וברמת גן) הצליחו להרחיב את הפעילות בזכות איגום משאבים עירוני, שהוסיף תקציבים וכוח אדם למרכזים, מעבר לתקן המנהל/ת – איש הצוות היחיד שמתוקצב בידי תכנית המרכזים. במודיעין עילית תוספת זו אפשרה גם הוספת שירות פרטני של מידע ומיצוי זכויות וכן פעילויות לילדים עם המוגבלויות עצמם.
- ◆ גם בפעילויות מן המניין, שנכללו בתחומי הפעילות, בחרו המרכזים בדפוסי פעולה שונים, בעקבות סדרי עדיפויות, שגובשו בכל מרכז במשותף בידי מנהל/ת המרכז וקבוצת ההורים הפעילים (קבוצת המנהיגות), ותוך הכוונה ותמיכה של ועדת ביצוע וועדת היגוי שהוקמו בכל יישוב (להלן).

ניהול המרכזים ברמה הארצית וברמה המקומית

- ◆ ברמה הארצית: מנהלת ארצית של תכנית המרכזים (שאמורה להישאר בתפקידה עד לסיום שלב ההטמעה), ועדת ביצוע ארצית וועדת היגוי ארצית של התכנית.
- ◆ ברמה המקומית: מלבד מנהל/ת המרכז (ולעתים אנשי צוות נוספים), מלווה כל מרכז בידי המנהלת הארצית של התכנית, שני מפקחים מובילים מטעם משרד העבודה והרווחה (האחד, מאחד מאגפי המשרד שעוסקים במוגבלויות, והאחר מן השירות לעבודה קהילתית), ועדת ביצוע עירונית שמלווה את המרכז ונפגשת לעתים מזומנות, וכן ועדת היגוי עירונית מורחבת, שמתכנסת אחת לשנה, מתווה מדיניות כללית ומסייעת לקשר בין המרכז למסגרות עירוניות אחרות. נוסף לכך, עד להטמעת התכנית, נוהל כל מרכז (ובמיוחד המרכזים שהוגדרו 'אזוריים') בידי העמותה שנבחרה להפעיל אותו.
- ◆ רבים מאנשי המקצוע ציינו כי ריבוי הגופים המעורבים בניהול השוטף של התכנית הניסיונית (גיוינט ישראל-אשלים, משרד העבודה והרווחה, המחלקות לשירותים חברתיים ברשויות המקומיות, העמותות המפעילות וכו') הקשה על הקמת המרכזים ועל התנהלותם והטיל בתחילה עומס רב על המנהלים. נראה כי סוגיה זו באה על פתרונה עוד במהלך הפעלתה של התכנית הניסיונית, בעקבות הגדרה מחודשת של הסמכויות השונות.

סוגיית כוח האדם והמשאבים הכספיים

רבים מאנשי המקצוע ציינו כי כוח האדם והמשאבים הכספיים שהוקצו לתכנית לא היו מספקים. מעבר להיקף המשרה, שמקשה לפתח את כל תחומי הפעילות כמצופה, הוזכרה הבדידות המקצועית של מנהלי המרכזים כמשתנה המייחד את עבודת המנהלים אשר הקשה עליהם. אנשי המקצוע אמרו כי חשוב שבמרכז יהיה צוות של ממש בשכר, ולא אדם יחיד (מעבר לקבוצת ההורים הפעילים). בעת כתיבת דברים אלה אמור להתווסף לכל מרכז תקן חלקי של רכו מתנדבים, אולם לא ברור אם די בכך כדי לפתור קושי זה. חלק מן המרכזים הצליח להתגבר על הקושי באמצעות תוספת משאבים שהקצתה הרשות המקומית, אולם צוין כי יש טעם לפגם בציפייה שהרשות תשלים את מה שלא הוקצה מלכתחילה (מעבר להשתתפות של הרשות ברבע מתקציב המרכז, לאחר ההטמעה).

פעילות במתכונת אזורית

בדומה לעכו, גם המרכזים הנוספים שהוגדרו אזוריים, מבין אלה שנכללו במחקר, לא הצליחו לבסס פעילות אזורית. לכל היותר, הגיעו למרכז כמה משפחות מיישובים סמוכים, אך לא בוצעה פעילות נרחבת ביישובים אלה. יצוין שלפי דיווחים של אנשי מקצוע המעורבים בתכנית, המרכז בבאר שבע, שלא נכלל במחקר, פעל במתכונת אזורית.

ממצאים מרכזיים מן הראיונות עם ההורים בארבעת המרכזים

מאפייני ההורים והמשפחות:

- ◆ ב-86.5% מן המשפחות במדגם חיים בני הזוג יחד, ב-13% מן המשפחות ההורים גרושים, ורק משפחה אחת היא משפחה חד-הורית מלכתחילה.
- ◆ ב-90% מן המשפחות שפת הדיבור העיקרית היא עברית.
- ◆ ב-13% מן המשפחות שני ההורים או אחד מהם עלו לארץ מאז שנת 1990.
- ◆ ב-91% מן המשפחות יש ילד אחד עם מוגבלויות; ב-8% - שני ילדים, וב-1% שלושה ילדים עם מוגבלויות. בקרב הילדים עם המוגבלויות, 61% בנים ו-39% בנות.
- ◆ הצרכים הבלתי מסופקים שצינו ההורים היו דומים לאלה שצינו בעכו, לבד מן הדירוג הנמוך יותר של הצורך במידע בדבר זכויות ושירותים. ייתכן שהדבר קשור לשיפור בזמינות המידע בשנים האחרונות, מאז נערך המחקר בעכו, או שההבדל מבטא קושי משמעותי יותר של תושבי עכו להגיע למידע שכזה, לעומת תושבים בערים האחרות.

השימוש בשירותי המרכזים ושביעות הרצון מהם:

- ◆ 61% מן ההורים השתתפו בהרצאה או בסדנה במסגרת המרכז, רובם ביותר מאחת. 92% מהם ציינו כי ההרצאה/סדנה האחרונה שהשתתפו בה הייתה מעניינת או מעניינת מאוד. 78% ציינו כי היא תרמה להם ידע שימושי או שימושי מאוד.
- ◆ 28% מן ההורים השתתפו בקבוצות הורים שנפגשות לאורך זמן (לא כולל קבוצות מנהיגות, שבהן נדון בנפרד). רוב משתתפי הקבוצות (94%) סברו שהנושאים שעלו בקבוצה היו חשובים, רובם היו שבעי רצון מן ההנחיה (בין 70% ל-100%, בהתאם למרכז ולקבוצה שהשתתפו בה), ו-80% ציינו כי ההשתתפות בקבוצה סייעה להם להתמודד טוב יותר עם קשיים במשפחה או עם צרכים של הילדים (מרבית המרוצים ציינו כי היו "מרוצים מאוד").
- ◆ 58% מן המשפחות השתתפו ביום כיף או בפעילות הפגה אחרת שארגן המרכז ושיועדה לכלל בני המשפחה. השתתפו בעיקר אימהות וילדיהן, ואילו אבות ובני משפחה אחרים השתתפו בהיקפים פחותים.
- ◆ 15% מן המשפחות ציינו כי אחות של הילד/ה עם המוגבלויות השתתף/ה בקבוצה שפעלה במרכז. נראה כי הפעילות לאחים ולאחיות נמצאת עדיין בראשיתה וטרם התפתחה כמצופה. רוב ההורים שהשיבו בחיוב ציינו כי האחים/ות שהשתתפו בקבוצה כזו היו מרוצים ממנה.
- ◆ על אף שבמתכונת הנוכחית של התכנית, המרכזים אינם אמורים לספק מענה פרטני, חלקם עושים זאת כשפונים אליהם באורח לא-פורמלי. במרכז במודיעין עילית פועל מרכז מידע מוסדר המעניק ייעוץ בסיסי ותיווך לשירותים רלוונטיים אחרים, על בסיס תקציב חיזוני, שאינו חלק מן התקציב

הניתן במסגרת תכנית המרכזים. 13% מן המשפחות שרואיינו פנו למרכזים לקבלת ייעוץ אישי, לעומת 90% מן המשפחות בשלב הראשון, עת המרכז בעכו עסק במתן שירות פרטני. כמחצית מן ההורים שפנו לייעוץ כזה בשלב השני הם ממודיעין עילית, שם פועל מרכז המידע, והיתר מכל שלושת המרכזים הנוספים (ובמיוחד מקריית גת). כמעט כל מי שפנו (97%) היו מרוצים מן היחס שקיבלו, ו-76% ציינו כי עשו שימוש במידע שקיבלו. על אף שמענה פרטני אינו שירות שנכלל בתכנית העבודה של המרכזים, מרבית ההורים ציינו כי הם חשים שיוכלו לפנות למרכז בכל שאלה שתתעורר בנוגע למשפחה או לילדים. נתונים אלה מצביעים על כך שהמרכזים נתפסים אמנם כ'כתובת' לפניו, עם יכולת להוות גורם מתווך לגורמי מידע אחרים, אך במידה פחותה מכפי שנתפס המרכז בעכו.

קבוצות המנהיגות ופעילות קהילתית:

- ◆ 32% מן ההורים שרואיינו ציינו כי הוצע להם להצטרף לקבוצת מנהיגות במרכז. כמעט מחציתם (15% מכלל ההורים) קיבלו את ההצעה והצטרפו בפועל. רובם (74%) המשיכו להיות פעילים בתקופה שרואיינו בה (נובמבר 2015 - פברואר 2016).
- ◆ רוב המצטרפים לקבוצות המנהיגות (64%) השתתפו בקורסי ההכשרה שניתנו לקבוצות. 84% ממשתתפי הקורסים היו מרוצים מן ההנחיה של הקורס (רובם היו מרוצים מאד). 92% ציינו כי חשו שהכשרה זו תרמה להם.
- ◆ 47% מכלל ההורים שרואיינו (חברים בקבוצות המנהיגות ומי שאינם חברים בהן) נטלו חלק פעיל לפחות בסוג אחד של פעילות למען הכלל: החל בעזרה בשיווק המרכז להורים אחרים ובהודעות על פעילויות, דרך עזרה בארגון פעילויות או בהבאת כיבוד, וכלה בהשתתפות במפגשי ועדות הביצוע של המרכזים ובקידום פעילות ונושאים ברמה העירונית (מול גורמים כמו מחלקת הרווחה, מערכת החינוך, גורמי בריאות וכדומה). רוב ההורים שנטלו חלק בפעילות מול גורמי חוץ (77% מהם) הם הורים שהיו, או עודם, חברים בקבוצות המנהיגות.
- ◆ 31% מכלל ההורים שרואיינו ציינו כי יהיו מעוניינים להיות פעילים ו/או לסייע למרכז בעתיד, ושיעור דומה (32%) השיבו "אולי".

מתכונת הפעילות הרב-נכותית:

- ◆ 51% מן ההורים הביעו עמדה חיובית ברורה וציינו כי למתכונת הרב-נכותית של המרכז יש "בעיקר יתרונות". 20% סברו כי יש לה "יתרונות וחסרונות במידה דומה". רק 6% אמרו כי בעיניהם יש למתכונת זו "בעיקר חסרונות". 23% הנותרים ציינו כי אין להם דעה ברורה בנושא.

השתתפות אבות בפעילויות המרכזים:

- ◆ כמו בעכו, שיעור ההשתתפות של האבות היה נמוך משמעותית משל האימהות. אבות השתתפו בשיעורים הגבוהים ביותר בפעילויות המרכז ברמת גן, פחות מכך במודיעין עילית ובאשדוד, וההשתתפות המועטה ביותר של אבות נמצאה במרכז בקריית גת.

מרכז משותף לאוכלוסייה מעורבת – חרדית ו'כללית':

- ◆ בשתיים מן הערים בהן נמצאים מרכזים שנכללו במחקר, אשדוד וקריית גת, מתגוררת אוכלוסייה חרדית גדולה יחסית, לצד אוכלוסייה 'כללית' (חילונית, מסורתית ודתית לאומית). מדברי חלק מן ההורים עולה שקיים קושי בשילוב האוכלוסיות הללו לפעילויות משותפות, והיו הורים חרדים שציינו

כי יש מחסור בפעילויות שמתאימות להם, ובמיוחד לגברים חרדים (בשל סייגי צניעות והקשרי תרבות). עדויות לקושי זה עלו גם מפי מנהלי המרכזים ומפי אנשי מקצוע נוספים. בקריית גת התקיימו פעילויות משותפות לאימהות וילדים (שלעתים באו לידי ביטוי בהזרה חלקית של אבות), ובאשדוד – שיש בה קהילה חרדית גדולה יותר – המרכז מעוניין לתת שירות מקצועי לאוכלוסייה החרדית אך מתקשה בכך.

תרומת המרכז בעיני ההורים:

כשנשאלו ההורים באופן פתוח על תרומת המרכזים להם, ציינו רבים מהם תרומות מסוגים שונים, שרובן משתייכות לאחד או יותר מתחומים אלה:

- הפגה של תחושת בדידות
- עצם קיומה של מסגרת המהווה 'כתובת'
- קבלת מידע שימושי
- הזדמנות לפעילות הפגה והנאה משפחתית
- מסגרת לאחים ולאחיות של הילדים עם המוגבלויות
- הזדמנות להיות פעילים ולתרום לזולת
- מענה ייעודי לילדים עם המוגבלויות (במודיעין עילית, על בסיס תוספת תקציבים חיצוניים)

השפעה על תחושת הבדידות:

ההורים נשאלו מספר שאלות בנוגע לתחושת הבדידות שלהם ולמידה בה המרכזים מספקים מענה לתחושה זו. כמו בעכו, רבים מן ההורים ציינו כי המרכזים השפיעו לטובה על הפגת תחושת הבדידות הכרוכה בהתמודדות עם הבעיות של ילדיהם (55% מההורים), כי תחושת השותפות עם הורים אחרים והשיחות עמם על קשיי הילדים חשובים להם (56% ו-64% בהתאמה). עם זאת, בעבור רבים מהם, הקשר עם הורים אחרים שהכירו במרכז לא הבשיל לקידום יחסיהם מחוץ לזמני הפעילות הרשמית במרכז או לכדי התייעצות הדדית: רק 31% ציינו כי הם נפגשים מחוץ למרכז עם הורים אחרים שאותם הכירו במרכזים, ורק 38% ציינו כי הם נוהגים להתייעץ עם הורים אחרים בסוגיות הנוגעות לגידול ילדיהם.

תחושת מסוגלות הורית:

כמעט כל ההורים (98%) ציינו שיפור לפחות בהיבט אחד של תחושת המסוגלות ההורית, מאז הגיעו לראשונה למרכז למשפחה. בקרב ההורים שהשתתפו בקבוצת הורים אחת לפחות (עם מפגשים לאורך זמן), הגיע שיעור המייחסים את השיפור, לפחות בחלקו, למרכז ל-57%, לעומת 29% בקרב הורים שהשתתפו רק בפעילויות מזדמנות.

סיכום וסוגיות מרכזיות

מן הראיונות עם ההורים ועם אנשי המקצוע, עולה בבירור תמונה חיובית של המרכזים למשפחה, וניכר שהם עונים על צורך משמעותי שלא ניתן לו מענה מקיף ומסודר בטרם הקמתם – הצורך בראייה כוללת ובמתן מענים לתא המשפחתי שבו חי ילד עם מוגבלות. שביעות הרצון מן השירותים הניתנים במרכזים רבה, וברור שהם מצויים בעיצומו של תהליך התפתחות משמעותי.

יחד עם זאת, ובמיוחד לנוכח העובדה שהתכנית מצויה בצומת דרכים של מעבר מתכנית ניסיונית לשירות ממשלתי, חשוב להעלות מספר סוגיות ולבחון אותן. מלבד סוגיות שכרוכות במהותן בתכנית הניסיונית ובשלבי הקמתה, ושחשוב לתת עליהן את הדעת בעיקר בתכנון תכניות אחרות בעתיד (כגון סוגיית ריבוי הגופים המנהלים בשלב הניסיוני של התכנית), להלן כמה מן המרכזיות שבהן, שעומדות על הפרק בימים אלה:

- ◆ **משאבים, כוח אדם ובדידות של המנהלים:** חשוב לבחון את סוגיית כוח האדם במרכזים. כוח האדם מוגבל לעומת היקף הפעילות המצופה, ולא מאפשר עבודת צוות והתייעצות. יש לבחון האם תוספת משרה חלקית של רכו מתנדבים אכן תפתור קשיים אלה, והאם כפיפות המרכזים למחלקות לשירותים חברתיים ברשויות המקומיות אכן תסייע למנהלים לחוש שהם עובדים המשתייכים לצוות המחלקה. יש לבחון גם כיצד ניתן להמשיך את למידת העמיתים של מנהלי המרכזים ברחבי הארץ, עם סיום תפקידה של המנהלת הארצית של התכנית והעברת הניהול למשרד העבודה והרווחה. כן הוצע לבחון את האפשרות לקיים הכשרה מסודרת למנהלי המרכזים החדשים שיוקמו, ובעיקר בעבודה סוציאלית קהילתית.
- ◆ **תפקיד המפקח המוביל:** עם סיום הניהול הארצי השוטף של התכנית במתכונתו הניסיונית, חשוב להגדיר ביתר פירוט את תפקידי המפקחים המובילים, אשר עוסקים בפיקוח ובקרה על התכנית, דואגים למימוש מדיניות המשרד במרכזים ומביאים את הקולות מן השטח למטה המשרד. זאת כדי למנוע מצב שכל מרכז יפעל באופן מקומי, ללא די הכוונה מרכזית. יצוין שתהליך של הגדרה כזו מצוי בעיצומו בעת השלמת דוח זה.
- ◆ **מתכונת הפעילות האזורית:** לנוכח אי-הצלחתה של המתכונת האזורית במרכזים שנבחנו במחקר ושנועדו מלכתחילה לפעול במתכונת זו, ברור שהמתכונת היישובית היא זו שתוסיף להתקיים במרכזים המוטמעים כשירות מן המניין של משרד העבודה והרווחה. במצב דברים זה, חשוב לבחון מודלים אפשריים למתן שירותי מרכז למשפחה במועצות מקומיות קטנות, שאין בכוחן להקים ולתחזק מרכז משלהן, כמו גם ביישובים קטנים המאוגדים במועצות אזוריות.
- ◆ **מעורבות אבות:** מומלץ ליישם את ההמלצות שניתנו כבר בדוח הביניים על המרכז בעכו, ושדומות להן הועלו גם בשלב השני, מפי הורים ואנשי מקצוע כאחד: להתאים בעבור האבות את סוגי הפעילויות ואת שעות הפעילויות, ולדאוג לכך שיהיו גם גברים בצוות המרכז. חשוב לפנות באופן יזום לאבות ולהיוועץ בהם באשר לפעילויות שעשויות לעניין אותם. חשוב שהקידום של מעורבות האבות ייעשה תוך התחשבות במבנה החברתי והתרבותי הייחודי של האוכלוסייה בכל יישוב.
- ◆ **קשר עם בני משפחה נוספים:** מומלץ לבחון דרכים להרחבת הפעילות המיועדת לאחים ולאחיות של הילדים עם המוגבלויות, וכן של פעילויות המשותפות לבני משפחה שונים יחד, תחומים שלא התפתחו משמעותית בכל המרכזים, ובמיוחד לבחון דרכים נוספות להגיע לאחים/ות בגיל בית הספר התיכון, שעד כה מיעטו להגיע לפעילויות כאלה. כמו כן, מומלץ לשקול הרחבה של היקף פעילויות לסבים וסבתות, שלא פעם מהווים מעגל תמיכה משמעותי במשפחות.
- ◆ **מענה למגוון אוכלוסיות:** נראה שהמרכזים לא מצליחים להגיע לחלק מאוכלוסיית העולים. הוצע לשלב במרכזים מתנדבים שיוכלו לסייע במענה לעולים, שהם מכירים את שפתם ואת תרבותם. ייתכן שהדבר יוכל להיעשות עם תגבור המרכזים ברכזי מתנדבים.

- ◆ **מענה לאוכלוסייה חרדית ו'כללית':** הוצע לשקול האם יש צורך בשני מרכזים נפרדים ביישוב, שיפעלו במקביל בעבור האוכלוסיות השונות, מבלי להדיר את אחת הקבוצות מקבלת שירות, או לפעול במתכונת של מרכז משותף, שיקיים פעילויות שחלקן משותף וחלקן ייעודי לפלח אוכלוסייה מסוים. חשוב להבין ששני הפתרונות הללו עשויים לחייב תוספת משאבים, אם לא רוצים לפגוע בהיקף המענים שיוצע לכל משפחה.
- ◆ **מתנדבים:** במרבית המרכזים שנכללו במחקר לא התפתח עדיין במידה משמעותית תחום ההתנדבות, שמוגדר כאחד מתחומי הפעילות. זאת בעיקר בשל מחסור בכוח אדם, בזמן ובידע הכרוך בהפעלת מתנדבים. התגבור המתוכנן של תחום זה, בידע ובתקנים לרכזי מתנדבים, וכן ברכוז ארצית שתלווה את ביסוסו בשנה הקרובה, עשוי לשפר את המצב. לתחום ההתנדבות עשויה להיות השפעה הן על מידת הפעילות הישירה למען המשפחות, והן על מידת ההשפעה של המרכזים על הקהילה הרחבה יותר. זאת באמצעות קשרים בין מתנדבים למשפחות והגברת המודעות לתחום המשפחות המיוחדות, כמו גם באמצעות הגברת המעורבות החברתית של הורים ואחים גדולים מקרב המשפחות לקוחות המרכז.
- ◆ **מתן מענה לקשיים הכלכליים של המשפחות:** כבר השלב הראשון בעכו הצביע על העובדה שרבות מן המשפחות תופסות את חוסר הביטחון הכלכלי כאתגר מרכזי בחייהן. ממצא דומה עלה גם בשלב השני. לפיכך, מוצע לבחון אפשרות לשלב במרכזים שירותים שיסייעו למשפחות בתחום זה, כגון סדנאות לשיפור ההתנהלות הכלכלית ו/או שירותים שיסייעו להורים (ובמיוחד לאימהות), שרבות מהן אינן מועסקות או מועסקות בהיקף חלקי) לשלב בהצלחה עבודה עם הטיפול בילדיהן, או לקשר לשירותים מסוג זה הניתנים בידי המחלקה לשירותים חברתיים.
- ◆ **עצמאות המרכזים מול המחלקות לשירותים חברתיים ברשויות המקומיות:** עם הטמעת התכנית במערכות הרווחה, הופכים המרכזים לשירות שמפעילות המחלקות לשירותים חברתיים ברשויות המקומיות. לצד היתרונות הגלומים בכך, עלה גם חשש מפני אפשרות של תלות רבה מדי של המרכזים במחלקות. זאת במיוחד לנוכח תפקידן של קבוצות המנהיגות שאמורות, בין היתר, להפעיל לחץ, כשהדבר נדרש לדעתן, על הרשות המקומית, ובכלל זה על מחלקת הרווחה. נאמר כי התלות של המרכזים ברשות עלולה לגבור עם ההטמעה, ובכך עלולה להיפגע עצמאותם היחסית, כמסגרת שהתוויית דרכה נעשית בידי ההורים. חשוב להיות מודעים לסיכון זה ולפעול להפחתתו.
- ◆ **השפעה קהילתית:** מומלץ להגדיר בצורה ברורה יותר את המטרות הכלליות של הפעילות הקהילתית ברמה היישובית (באמצעות קבוצות המנהיגות), כמו גם את המטרות הייחודיות לכל אחד מן היישובים. עלה גם הצורך לבסס כלי מדידה והערכה, שיאפשרו לבחון את ההצלחות בתחום זה, ושניתן יהיה להיעזר בהם כדי לשפר את תוצאות ההתערבות ברמה העירונית. יש לקוות ששיתוף הפעולה בין הגורמים במשרד העבודה והרווחה, המתמחים באנשים עם מוגבלות, לבין השירות לעבודה קהילתית במשרד, שכבר החלו בהגדרת היעדים והמטרות, יסייע בכך ויאפשר למצות את פוטנציאל ההשפעה של המרכזים על הקהילה העירונית כולה.

דברי תודה

ברצוננו להודות לכל האנשים שסייעו לנו בביצוע המחקר ובהכנת דוח זה :

לכל ההורים שתּרמו מזמנם ומניסיונם והשיבו לשאלונים הטלפוניים, ובמיוחד לשמונה אימהות פעילות במרכז בעכו, שניאותו להתראיין בראיונות עומק ממושכים, פנים אל פנים. שמותיהן אינם מפורטים כאן כדי לשמור על פרטיותן.

למנהלי המרכזים : אמירה עאסי, מנהלת המרכז למשפחה בעכו מהקמתו ועד לקיץ 2012; עידן יצחק-שרוני, שניהל את המרכז באשדוד, וג'ני ריטוין שהחליפה אותו בתפקיד; לבנת לבנשטיין, מנהלת המרכז במודיעין עילית; גל עטייה, מנהלת המרכז בקריית גת; נועה רייטר, מנהלת המרכז ברמת גן.

לעובדים ולשותפים הנוספים במרכזים ובגופים המפעילים : שוש קמינסקי מבית איזי שפירא; רחלי ברנפלד, מנהלת המתנ"ס במודיעין עילית; שרה מלכין מן המרכז במודיעין עילית; יואל רחמים, מנהל מרכז מריאן בקריית גת; עדה גואטה מן המרכז בקריית גת; איילת דוד, עובדת קהילתית מן המרכז ברמת גן; יעקב הורביץ מעמותת עזר מציון; לאה ברקמן-פורת מעמותת אקים.

למפקחות המובילות : ענבל לוריא (אשדוד), שושי שמילה (קריית גת), חמדה צוקרמן (רמת גן).

לאנשי המקצוע המעורבים בפעילות המרכזים ברשויות המקומיות : אורנית בן-ישי, יהודה ויסקין, משה נריה חובב ומיכל שרון (עכו), אורנה טוביאס (אשדוד), יהודית לב, ציבי מן ושני שור (מודיעין עילית), אביטל שלום (קריית גת), גילה טאושטיין (רמת גן), ומישל אלחרר, מנהל תחום צרכים מיוחדים בחברה העירונית למתנ"סים באשדוד.

תודה לאנשי המקצוע מיישובים נוספים שתּרמו מזמנם, מידיעותיהם וממחשבותיהם למחקר בשלבי השונים : טל בוקר, מנהלת השירות הפסיכולוגי-חינוכי בעכו; רחל זאבי, יועצת בית הספר ניצנים בעכו; לבנה כרם, מנהלת בית הספר ניצנים בעכו; עדי לי-אב, מנהלת בית הספר אייל בעכו; אידה רוזנפלד, מרכזת תחום אוכלוסיות מיוחדות במתנ"ס בית היימן בעכו; אלהאם זידאן מג'דידה-מכר; בת-שבע מלכה ממטה אשר; גילה קריגספלד מנהריה.

תודה מקרב לב ל:

מנחות קבוצות האימהות במרכז בעכו : אסתר (אתי) בהם-טביב וז'קלין מטר.

מיכל גולן, מיכל כהן הטב ורבקה שי מגוינט ישראל-אשלים.

אוסנת אביבי, הדס זהבי, קרן קרדי ואריה שמש – מפקחים ארציים במשרד העבודה והרווחה.

לילך קדוש, המנהלת הארצית של תכנית המרכזים למשפחה.

תמי קרישפין, מנכ"לית ארגון קשר – הבית של המשפחות המיוחדות.

תודה לאנשי המקצוע שסייעו בגיבוש השאלונים להורים בשלבי המחקר השונים : פרופסור ליאורה פינדלר מאוניברסיטת בר-אילן, דניז נאון ויפתח גורדוני ממכון מאיר-רס-גוינט-ברוקדייל, אוסנת אביבי וברוך שוגרמן ממשרד העבודה והרווחה.

תודה לראניה ג'ראר-בשיר ממכון מאיירס-ג'וינט-ברוקדייל שקיימה ראיונות עומק עם אימהות פעילות במרכז בעכו. תודה מיוחדת לחברים מיחידת עבודת השדה במכון, שבלעדיהם לא היו מתקיימים הראיונות הטלפוניים עם מאות הורים וקולם לא היה נשמע במחקר: חן צוק-תמיר, מנהלת היחידה; בן שלומי פון שטראוס ששקד על הגרסאות הממוחשבות של השאלון; מרק מלקוביץ' וחנה גולדברג, שריכזו את עבודת השדה בשלבים השונים של המחקר. תודה למראיינים שביצעו את הראיונות הטלפוניים עם ההורים לקוחות המרכזים: חנה גולדנברג, סונדוס חסן, שרה טוויטי, יפית כהן, אדם מנדאוי, מייסון מסלוחי, נוהא עבאס ויורי שפייר.

תודה מיוחדת לקרן מנדל ברמן למחקר על ילדים עם מוגבלויות על סיועה במימון המחקר.

תוכן העניינים

1	מבוא	1
3	קיצור תולדות המרכזים למשפחה – מן המרכז בעכו לתכנית ארצית	2
4	מחקר ההערכה	3
4	3.1 מטרת המחקר ושלבי המחקר	3.1
5	3.2 שאלות המחקר	3.2
5	3.3 אוכלוסיית המחקר	3.3
6	3.4 שיטת המחקר	3.4
6	3.5 כלי המחקר	3.5
9	המרכז בעכו	4
9	4.1 רקע היסטורי	4.1
10	4.2 הקמת המרכז בעכו	4.2
11	4.3 התנאים להקמה מוצלחת של מרכז למשפחה על פי הניסיון בעכו	4.3
12	4.4 היקף ומגוון הפעילויות במרכז	4.4
13	4.5 המרכז למשפחה בעכו והמחלקות לשירותים חברתיים באזור	4.5
14	4.6 ממצאים עיקריים מן הראיונות עם ההורים מן המרכז בעכו	4.6
18	4.7 סוגיות מרכזיות בעקבות הערכת המרכז בעכו	4.7
20	5. השלב השני – מחקר בארבעה יישובים	5
20	5.1 הרחבת התכנית והשינויים בה	5.1
23	5.2 בחירת המרכזים שייכללו במחקר ומהלך ביצוע המחקר	5.2
24	5.3 תשתיות – כוח אדם ותשתיות פיזיות	5.3
30	5.4 ניהול המרכזים – ברמה הארצית וברמה המקומית	5.4
33	5.5 הפעילויות במרכזים והגיוון בין המרכזים	5.5
44	5.6 מענה לכלל המשפחה	5.6
45	5.7 מענה לאוכלוסייה מעורבת, חרדית וכללית	5.7
46	5.8 פעילות במתכונת אזורית	5.8
47	5.9 ממצאי המחקר בארבעת היישובים	5.9
68	6. סיכום וסוגיות מרכזיות	6
76	רשימת מקורות	76

רשימת הלוחות

- 23..... לוח 1 : המרכזים שהוקמו במסגרת התכנית הניסיונית.....
- 47..... לוח 2 : התפלגות מספר הילדים במשפחות שרואיינו.....
- 48..... לוח 3 : התפלגות הגילים של הילדים עם הצרכים המיוחדים במשפחות שרואיינו.....
- 48..... לוח 4 : שכיחות סוגי המוגבלויות של הילדים עם הצרכים המיוחדים, לפי דיווחי ההורים.....
- 49..... לוח 5 : הילדים, עד גיל 18, לפי הימצאות במסגרות חינוך מסוגים שונים.....
- לוח 6 : תפיסת הצרכים בידי ההורים (אחוז מכלל ההורים שציינו בנוגע לכל משפט
50..... כי הוא מבטא צורך "חסר מאד" ו/או "קצת חסר").....
- 51..... לוח 7 : התפלגות מקורות המידע שמהם נודע להורים לראשונה על קיום המרכז למשפחה.....
- 52..... לוח 8 : הסיבות לאי-הגעה למרכז במהלך החודשיים שקדמו לריאיון.....
- 56..... לוח 9 : התפלגות גילי האחים/ות שהשתתפו בקבוצות.....
- 58..... לוח 10 : ההורים שהוצע להם להצטרף לקבוצת המנהיגות ואלה שהצטרפו בפועל.....
- לוח 11 : ההורים שנטלו חלק פעיל, לפחות פעם אחת, בפעילויות מסוגים שונים
60..... למען הכלל במסגרת המרכז.....
- לוח 12 : תשובות ההורים בנוגע להיגדים העוסקים בתחושת בדידות ובקשרים
65..... עם הורים אחרים שפגשו במרכז.....
- לוח 13 : הורים שציינו כי חל אצלם שיפור בהיבטים שונים של מסוגלותם כהורים
67..... לילד/ה/ים עם מוגבלויות מאז הגיעו בראשונה למרכז.....